

O'RTA OSIYODA CHO'L MINTAQASINING EKOLOGIK OQIBATLARI

Maxmudov Jasurbek Dilshodbek o'g'li

Abduhalilov Muhammadqodir Abdurashid o'g'li

Karimov Hayitbek Zafarjon o'g'li

Farg'ona Politexnika insitituti talabalari

Markaziy Osiyo hududida ishlab chiqarishning keng miqyosda taraqqiy etishi tabiat bilan inson o'rtasidagi munosabatlarni keskinlashtirmoqda. Bu keskinlashuv odatda atrof muhitning ifloslanishi, tuproq va o'simlik qoplamlarining buzulishi, kambag'allashuvi va boshqa ko'rinishlarda ifodalanadi. Har bir tabiiy kompleks bu jihatdan ma lum ekologik ahvolga ega bo'lib, ular bir-birlaridan ushbu ahvolning og'ir yengilligi, murakkabligi, majmualigi bilan farq qiladi. Ekologik ahvol umumiy tushuncha va hudud uchun nisbatan barqaror xususiyatlarga ega. Shuning uchun ham uzoq muddat davomida deyarli o'zgarishsizligi, ya'ni birdek yetishi mumkin. Lekin ekologik ahvol bazan og'irlashuvi, bazan yengillashuvi ham mumkin, bu hol ishlab chiqarish maromiga bog'liq, uni atrof muhitga ta'siri tezlashsa ahvol og'irlashadi va aksincha oqibatlariga olib kelishi mumkin. Ekologik ahvolni turli darajada sodir bo'lishi hududda har xil vaziyatlarni shakllantiradi. Ekologik vaziyat ekologik ahvolni malum bir vaqt mobaynidagi holati, binobarin, u beqaror bo'lib makonda vaqt mobaynida bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga tez orada o'zgarishi mumkin. Demak, ekologik vaziyat makonda malum bir vaqt mobaynida sodir bo'ladi hamda ahvolni aniq va ravshan aks ettiradi.

Markaziy Osiyoda ekologik vaziyatlar joylarda tabiiy resurslardan foydalanish darajasi, ishlab chiqarish rivojlanirish, atrof muhit ifloslanishining oldini olish tadbirlari qo'llanilishi ko'lamiga qarab turli miqyoslarda shakllanmoqda. Tadqiqotlar natijasiga kora ekovaziyat majmualari, ayrim guruhli va malum bir omil (yoki tabiiy komponent) bilan bog'liq holda tarkib topishi mumkin ekan. Majmualar ekovaziyat deyarli barcha tabiiy komponentlarning o'zgarishi oqibatida tarkib topadi. Masalan, Orol bo'yidagi vaziyatni haqiqatdan ham majmualar, deb hisoblash joiz, chunki, u hududda barcha tabiiy komponentlar cho'llashish jarayonida tubdan o'zgarishga uchrab, avvalgi gidromorf vaziyat endilikda ksyeromorf, gidrogalomorf va avtomorf vaziyat bilan butunlay almashmoqda.

Tadqiqot natijalariga ko'ra Markaziy Osiyo respublikalarida suv resurslari bilan bog'liq bo'lgan ekovaziyat ustuvor bo'lib, atmosferaga havosining ifloslanishi va boshqa sabablar bilan bog'liq vaziyatlar keyingi o'rinlarni egallaydi. Ekologik xavf-xatarning eng kuchli obektlari AES, kimyo sanoati, neftni qayta ishlaydigan korxonalar, truboprovodlar transport hisoblanadi. Albatta, bulardan tashqari bizga sezilmaydigan texnologik chiqindilar xavo, suv, tuproq, o'simlik va boshqa

organizmlarni sekin-asta zaharlab kelmoqda, bular ma'lum vaqtdan song to'satdan katta xududga kuchli ta'sir qilishi ham mumkin. Inson salomatligiga texnogen chiqindilarning faol ta'siri to'g'risida 70-yillarda bir qator olimlar ogohlantirgan edilar. Masalan, yashash muxitida radiatsiya, kimyoviy birikmalarning ta'siri kabi mutagen omillarning keskin ko'payishi kuzatilsa, u holda odamning genetik axboroti buzilishi mumkin. Bu hodisa insonning genetik asosining buzilishi xavfidan darak beradi. Buning tasdig'i sifatida keyingi 30 yil mobaynida rivojlangan mamlakatlarda nuqson bilan tug'ilgan bolalar miqdori keskin ko'payganligini ko'rsatish mumkin. Rossiyaning Perm shahrida yodorganik va ftororganik sintez ishlab chiqariladigan mintaqada 12-17 yoshdagi o'g'il bolalarning 57%, qiz bolalarning 82%i qalqon bezining gipyerplazi (to'qimalarda strukturali elementlar sonining ortishi), buyrak yuqorisining buzilishi (disfunksiya) va boshqa kasalliklar bilan xastalangan.

Orol dengizining tezkorlik bilan qurib borayotganligi xususan O'zbekistan xududi uchun jiddiy xavf, axir dengiz butunlay qurisa uning ornida maydoni 6,6 min. ga dan ziyod qum va tuzdan iborat ulkan Orol cho'li tarkib topadi, buning ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari hozirdan ma'lum. Qoraqalpoqiston, Xorazm, Toshhovuz vohalarida tabiat-xo'jalik-aholi tizimida jiddiy o'zgarishlar bo'lishi mumkin. Qizilqum, Qarshi cho'li, Ustyurt platosida keyingi vaqtlarda ma'danlarni qidirish, neft va tabiiy gaz qazib olish va boshqa maqsadlarda keng miqyosda texnologik jarayonlar amalga oshirilmoqda. Buning oqibatida katta maydonlarda yaylovlar ishdan chiqmoqda, ya'ni harakatdagi qumlar maydoni kengayishi tufayli qorako'l qo'ylari boqiladigan tabiiy yaylovlarda degradasiya kuchayish tendensiyasi yuz bermoqda. Bu hodisa voxalar bilan cho'l tutashgan mintaqada ham barqarorlashmoqda. Barxan qumlari maydonining kengayishi jiddiy ekologik xavf, uning oqibatlari barchaga ayon. Demak, respublikada ekologik xavfsizlik masalasi yetarli darajada tahlikali, uni ma'lum majmual dasturlar asosida bosqichma-bosqich ijobiy liai qilish amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu borada uzoqqa mo'ljallangan ekologiyalashtirilgan iqtisodiy strategiya zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. L.A.Alibekov "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi". S...: "SamDU", 2006.
2. P.G'ulomov, A.Vahobov, A.Xasanov, "O'rta Osiyo tabiiy geografiyasi". T.: "Mehnat", 1995
3. V.A.Maiseyev, D.Yu.Kashkaryov, "O'zbekistonning hayvonot dunyosi". T... O'qituvchi 1990 y..